

KULTÚRNY NACIONALIZMUS JÁNA KOLLÁRA

ELENA VÁROSSOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

VÁROSSOVÁ, E.: Ján Kollár's Cultural Nationalism.
FILOZOFIA 50, 1995, No 12, p. 654

The background of the author's defining the ideological and political orientation of Kollár's works as cultural nationalism is E. Gellner's idea, that „the social units, which are not inclined to use culture to define political actions, are not apt to nationalism“. Kollár's position has been articulated in his *Idea of Slavic Mutuality*, the latter being often misleadingly related to as panslavism. The „operative functional concept“, developed by Kollár in this work, is based on the idea, that it is the spiritual and cultural collaboration of Slavic nations, which makes the liberating of small Slavic nations in Austria and the revival of slavism as a great moral power, possible. The latter should play an important humanistic role in history, which was ascribed to Slavs already by Herder. The author sees this Kollár's attitude, in which myth and reality are intertwined, as following from the underprivileged position of Slovaks in Austria-Hungary.

1. V priebehu rokov som o Jánovi Kollárovi napísala viacero textov. Jedny sa týkali jeho celkového mysliteľského profilu, druhé významných parciálnych tém jeho diela (napr. Kollár a Herder, Kollárov humanizmus, Idea slovanskej vzájomnosti a i.). Vo všetkých stál v popredí záujem predstaviť ho ako mysliteľa orientujúceho sa na dobový filozofický kontext a znamenajúceho pre Slovensko a jeho duchovno-kultúrny život znáročujúci a dynamizujúci podnet – ak, pravda, sa dnes za taký pokladá osvietenko-romantická paradigma francúzsko-nemeckej proveniencie. Iný bude tento text, ktorý je súčasťou grantovej úlohy *Účasť filozofického myslenia v slovenskom národovtvornom procese*. Ide teda o pokus, ako už naznačuje názov práce, zaradiť Kollára z hľadiska národno-politickej intencionality jeho diela do artikulácie foriem, ktorými sa realizoval spomenutý proces a príslušné podoby nacionalizmu ako vnútornej pružiny podnecujúcej politickej dozrievanie národa.

Myšlienkový postup, ktorý Kollár uplatnil pri svojej koncepcii národa a nacionalizmu, bol celkovo neštandardný, ak ho porovnáme s hnutiami, ktoré prebiehali čisto v politických termínoch. Kollár volil „inverzný“ postup a zložitejšiu metódu, upozorňujúcu na sledovanie viacvrstvových významov, ktoré treba zohľadňovať: k problematike slovenského národného konštituovania zostupuje od predstavy svetového poriadku a celku dejín ľudstva cez „slovanský národ“ ako istý funkčne operatívny pojem, zastupujúci záujmy konkrétnych empirických slovanských národov. Tento substitučný termín, opretý o pomyselný jednotný „slovanský národ“, vysvetľuje Kollár nepoliticky, v zmysle duchovno-kultúrnych zámerov spojiť Slovanstvo, rečové a etnické príbuzenstvo, do činnej vzájomnosti, ktorá má naplniť meno „Slovan“ pozitívitou, zaručujúcou prospech všetkým jeho členom. Pre súvislosti a dôsledky, ktoré z Kollárovho postupu z hľadiska na konkrétny národovtvorný proces Slovákov vyplývajú, zdá sa

najpriliehavejšie označiť ho typom kultúrneho nacionalizmu. Týmto termínom označil Kollárov postoj aj T. Pichler vo svojom príspevku *Problém etnickej divergencie vládnucích a ovládaných u Jána Kollára* [1].

2. Na úvod považujem za potrebné uviesť k tomu dve poznámky. Po prvé, prívlastok kultúrny nepoužívam ako axiologický, ale ako indikatívny termín, ktorý neimplikuje závery, že napr. politické podoby nacionalizmu alebo nacionálne neutrálne postoj musia byť akultúrne, alebo že kultúrny nacionalizmus Jána Kollára je všeobecne plauzibilnejšou a v každom prípade možnou formou riešenia nacionálnych otázok aj u iných národov. Ak prijmeme názor politológa a filozofa E. Gellnera, že „každý politicky vyspelý národ si žiada pre svoj jazyk a svoju kultúru primerané štátne a mocenské zastrešenie a nacionalizmus je výrazom tejto požiadavky ([2], 12-13), potom kultúrny nacionalizmus svedčí o tom, že prípad Kollára, a podobne ideologických predstaviteľov českého národného obrodzenia (Dobrovský, Jungmann, Palacký), ktorí s ním zdieľali slovanskú vzájomnosť ako kultúrnoduchovnú verziu nacionalizmu, boli v čomsi „deficitní“, no v čomsi nie „bezbranní“. Habsburská monarchia so svojím „klasickým typom nacionalizmu, v ktorom držiteľia moci mali výsadný prístup tak k vysokej kultúre, ako aj k možnostiam mať sa dobre v moderných výrobných podmienkach“, znemožnila – pre svoj partikulárny záujem – slovanským národom využiť svoj kultúrno-vzdelanostný potenciál, sústredený v elitách, na rovnoprávnejšie postavenie etník v prístupe k moci a verejným veciam. Ale cestu k národnému hnutiu im nezahatala.

Pokiaľ ide o Kollárovu generáciu, svojou kultúrno-buditeľskou činnosťou tvorila základy toho, čo Gellner v súvisе s habsburskou formou nacionalizmu a ako reakciu naň opisuje takto: „Bezmocným (v Rakúsku a Uhorsku) chýbal predovšetkým prístup k vysokej kultúre ako súboru schopností a možností mať sa tiež dobre v nových podmienkach. Oni alebo ich skupiny mali spoločnú ľudovú kultúru, ktorú s veľkým úsilím a pomocou obvyklej propagandy možno premeniť na súperiacu novú vysokú kultúru, ktorá sa opiera – alebo neopiera – o spomienku, skutočnú alebo vymyslenú, na dejinnú politickú jednotku voľakedy vytvorenú okolo rovnakej kultúry, alebo jedného z jej variantov. Intelektuáli-buditelia z tejto etnickej skupiny pracujú veľmi intenzívne a energicky v tomto smere, a nakoniec, ak a keď sú okolnosti priaznivé, môže táto skupina založiť svoj štát, podporujúci a chrániaci zrodenú, alebo (podľa okolností), novozrodenú kultúru“ ([2], 108).

Výsledok tohto procesu, ktorý s istými modifikáciami prebiehal podobne, sa dostavil tiež podobne, len nie bezprostredne a jednogeneačne. Kollár má zásluhu na tom, že vystihol substanciálnosť kultúry ako poznania, vzdelania a tvorby pre konštituovanie moderných národov, ako aj pre ich životaschopnosť a udeľovanie ľudsko-humánneho významu týmto jednotkám. V dobovej terminológii to Kollár vyslovuje aj tak, že tam, kde príslušníci jednotiek etnických nerozvíjali rozumovú spôsobilosť, nesledovali rozvoj vied a umení, necibrili svoje schopnosti vo všetkých smeroch ľudských potrieb, nemajú nádej na uvedomelé napredovanie a zaostanú za časom. V týchto osvietenských myšlienkach, z ktorých mnohé sa stali základom jeho homiletických *Kázni a reči*, spoznáme idey Kantove, Rousseauove, Herderove, Spinozove, Senekove, iné sú oslavou techniky a civilizácie, Guttenberga, Diviša, Pasteura, Cuviera, Linného, slovom sú oslavou veku, keď je národom dovolené zažívať nielen slobodu ducha, ale aj pohodlie a predĺženie života, ochranu zdravia a všestranný civilizačno-technický trend.

Ku kultúrnej etnogenéze národa nepochybne legitímne patria procesy stváňovania národa v týchto polohách praktického pretvárania sveta; aj v tom vidím demonštráciu Kollárovho politického i národotvorného postoja, že spájal otázku prípravy sociálnej a občianskej bázy pre nové funkcie národného organizmu, a pritom ich nechápal ako náhodné, ale vývinovo dosiahnuté samým ľudstvom a jeho poznaním.

3. Druhá poznámka, ktorá sa v súvislosti s charakterizovaním Kollára ako reprezentanta kultúrneho nacionalizmu nastoľuje, je potreba spresniť a adekvátnejšie diferencovať interpretačné postupy, ktoré sa u nás používali a používajú vo všeobecnosti pri kategóriách národ a nacionalizmus. Dnešné výskumy týchto fenoménov, disponujúce konkrétnymi politologickými, sociologickými, sociálno-antropologickými a filozofickými analýzami a komparáciami, prekračujú staršie jednostranné koncepcie. Inštruktívna je v tomto zmysle už citovaná práca E. Gellnera *Národy a nacionalizmus*, s ktorou možno vo všeličom nesúhlasiť, ale možno sa z nej veľa naučiť. Či ide o teórie ontologizujúce národy ako entity s duchovno-kultúrnym, náboženským, mesianistickým poslaním, či o teórie biologizujúce, pripisujúce národným jednotkám väčšiu – menšiu inteligenciu, vitálnosť, udatnosť, schopnosť vládnuť a prežívať na základe ich prírodnej organizácie (rasa, krv, pôda), je Gellnerovo zaradenie týchto teórií do kategórie „mýtov“ v zásadnom súhlase s jeho koncepciou prirodzeného vzniku a časovo obmedzeného výskytu tejto spoločenskej jednotky.

To však neznamená, že vo veku nacionalizmu nemajú tieto teórie, najmä v podobe ideológií, svojich vyznávačov a že nevedia byť nebezpečné alebo pozitívne povzbudivé. Romantická paradigma, ktorá hypostazovala realitu dejín národov mýtickým spôsobom, empiricky a analyticky neoveriteľným, používala pritom racionálne pojmy – čo je aj prípad J. Kollára, keďže istý apriorný prvok obsahovala už ako providenciálny princíp (rozum, božská prozreteľnosť). „Život ľudstva je vývin rozumu alebo vnútorného sveta v človeku. Národy sú formy, v ktorých sa ľudstvo vyvíja a sa utvára. Preto je cieľom ľudstva kráčať vždy dopredu. Každý neskorší národ ako mladší jav ľudstva nemusí začať od začiatku alebo ostať na všetkých tých stupňoch vzdelania, na ktorých ostali všetky národy predošlé, ale musí život predošlých len ďalej rozvíjať a priviesť k vyššiemu zdokonaleniu. Na zrucaninách predkov národov potomci nadstavujú budovu zdokonalenia vždy vyššie a vyššie... Čas a dozreté ľudstvo žiada teraz univerzálnu, čisto ľudskú tendenciu; túto veľkú úlohu môže riešiť len veľký, večne tvorivý, v nijakej forme neustrnutý národ, ako je práve slovanský... Pocit národnej jednoty je u Slovanov prvou podmienkou pravej, humánnej, veľkolepej vzdelanosti a národnej literatúry. Slovania zmieria starú a novú dobu, prijmú obidva oddelené kultúrne prvky do svojho nového života a založia vo svojom ďalšom vzdelávaní pre ľudské pokolenie epochu čisto humánnu“ ([3], 145-147).

Napriek už spomenutému apriorizmu – ako sa môžeme presvedčiť z citátu – sa vo filozofii dejín, národa, pokroku, humanity, slovanstva, usiloval Kollár zachovať racionálnu charakteristiku koncepcií a v jednotlivostiach ich čerpal z Kanta, Ludena a najmä Herdera; ale jeho ideový národný program, keďže ním sledoval predovšetkým hlavný motív – slovanskú vzájomnosť, je postavený na mýtickom poňatí (pocitovom, predstavivom) tak slovanskej stratenej minulosti, ako aj veľkej, humanitnej slovanskej budúcnosti obrodzujúcej svet. Tým je daný v Kollárovom diele paradox, že v jeho modeli poriadku sveta, dejín, správania národov ako osobitností a ako účastníkov v nadnárodných väzbách môžu byť obsiahnuté prvky jasného poznania historických

procesov a hodnotového systému života národov (sloboda, progres, humanita, svetoobčianstvo) popri informačne voľných a emotívne hyperbolizovaných ideáloch introjektovaných do pomyselného, v Kollárovej predstavivosti Herderom stelesneného a oživeného Slovanstva. Dubleta realita – národný mýtus, uplatňujúca sa u Kollára romantika takpovediac programovo, má v našich dejinách odvtedy trvalé miesto.

E. Gellner nemá rád tzv. národných ideológov ani buditeľov, najmä tých, ktorí svoje národy takpovediac „eternizujú“ tým, že ich pôvodkladú kdesi do pradávna, ich úpadok do cudzej nadvlády, vlastnej bezmocnosti, spánku a pod. To patrí podľa neho do nacionalistickej poklesnutej propagandy. Ale berie do úvahy národnostnú skúsenosť tých buditeľov, „kde národ bol ovládaný predstaviteľmi vysokej cudzej kultúry a jej utláčaniu bolo najprv treba čeliť kultúrnym oživením a obrozením“ ([2], 68). Práve pre toto prvé obrodenecké štádium nášho národa je vhodný termín kultúrny nacionalizmus. Gellner a ani väčšina politologických príručiek nepoznajú tento termín. Istú, pre prípad Kollárovoho kultúrneho nacionalizmu inštruktívnu analógiu, môžeme nájsť v Gellnerovej myšlienke, že „spoločenské jednotky, ktoré nemajú sklon používať kultúru na definovanie politických jednotiek, nie sú naklonené nacionalizmu“. Alebo obrátene, že etnické jednotky po zistení, že ich ľudová kultúra nemá silu ani šancu súperiť s existujúcou vysokou kultúrou vládneuceho národa, prijímú za svoje primárne etapové politikum vybudovať čo najrýchlejšie vlastnú vysokú kultúru ako prejav životnosti národa a jeho nároku na svoju kultúrnu identitu. Je to vlastne „via nascendi“ politického nacionalizmu, tendujúceho k národu a štátu ([2], 108).

4. Ako každá analógia, ani tieto prirovnania nezodpovedajú celkom povahe Kollárovoho prípadu, hoci čosi o ňom vypovedajú. Kollár predovšetkým sám a v svojej národnej skúsenosti hierarchizoval si kultúrne a vzdelanostné hodnoty ako najvyššie. Bol typom osvietenského intelektuála, ktorý v ranej mladosti niesol ťažšie sociálne bezprávie, nedostatočnú vzdelanosť a neprebudenosť slovenských ľudí než etnické súžitie v mnohonárodnostnej ríši. Národotvorné potreby Slovákov posudzoval cez prizmu svojho vzdelanostného štandardu a žiadal pre svojich rodákov a ľudí vôbec viac slobody, viac svetla, viac pozornosti k ich ľudským potrebám (Ó, smutný človečenstva osud! Kedyže pravdu tu uzná svet : že človek mrtvá leckoho koupě není?... Nám z života vzal čas, ja řku, vši krásu, veřejnost: Ej, ale nám, rce jiný, dal za to kávu, tabak“ ([4], 24, 94). Kollár túžil po verejnosti, ktorá by sa z tlaku tiesnivých pomerov snažila sama pozdvihnúť k poznaniu svetového poriadku. Tak sa formoval sám pri čítaní Montesquieua, Spinozu, Rousseaua, Voltaira a potom nemeckých učiteľov: aktívne, vnímavo, s bezprostredným nasadením poznatky ukladať nielen v subjekte, ale dať ich národu, okoliu. Formovateľský a učiteľsko-kazateľský talent mu bol daný a kvôli nemu opustil ako 14-ročný mladík natrvalo svoj bohatý rodičovský domov a prebýjal sa sám životom až do ukončenia štúdiá v Jene.

Bez poznania týchto črt – ktoré sa zavčasu objavili v štruktúre jeho vedomia v podobe posunu zameranosti od malého, úzkeho, sputnaného, tradičného, nevýznamného, obmedzeného priestoru a poznania k okruhu vyššieho, všestrannejšieho a významnejšieho vedenia otvárajúceho perspektívy vzletu, prenikania do dosiaľ nepoznaného, identifikovania sa so všetkým inokrajovým, inonárodným, ak mu to pomáhalo rozšíriť vlastný obzor – by sme nepochopili mnohé rozpory v jeho diele, na ktoré sme už čiastočne narazili.

Najmä by sme zle pochopili už spomenutú dubletu reality a mýtu, ktorou dýchajú všetky jeho diela od *Slávy dcery*, cez *Kázeň o dobrých vlastnostiach slovanského národa*, *Cestopisy až k Literárnej vzájomnosti*, v ktorých sú skutočnosť, dôkaz, objektívna platnosť takými iba v rámci autorovho presvedčenia a túžby. No napriek tomu splňajú rad skutočných oživujúcich potrieb národa, sú ideovou bázou, na ktorej spočívala budova obrodeneckého modelu, o ktorom sa J. M. Hurban vyjadril, že pri všetkých chybách ukazuje cestu k pravde. Demytologizovať Kollárovu „vzájomnosť“ iba politickými argumentami znamená neporozumieť jeho bytostnú vradenosť do širšieho európskeho kontextu a nevidieť v ňom zdroj dynamizmu ďalšieho vývinu Slovenska. Ku Kollárovej národovtornosti musíme zaraďovať všetko, čo patrilo k nemu, k jeho identite zrodenej na pomedzí Európy a Slovanstva, okcidentálnej európskej klasiky a barokového slavizmu, keď sa kultúra, sama osebe nepoznajúca hranice, začala zvnútra oddeľovať jedna od druhej na princípe nacionalistickom. Kollár nemal rád tento termín, hoci sa mu nevyhol. Po návrate z Nemecka priznal, že keď „prvý raz uvidel Prahu, bol ešte nevinný ako Adam v raji. Teraz (t.j. v Prahe pri návrate z Nemecka) bol už jedol trpké ovocie zo stromu národnosti, zaviňujúce duševné bolesti“ ([5], 210). Ako tomu máme rozumieť?

5. Kollár sa počas štúdií doma nedostal v národnostnej otázke do situácie, v ktorej by bol pozíciu slovenského národa pokladal za tragickú. Centrálna rakúska moc mala od vzniku národných hnutí v strednej Európe najsilnejšiu opozíciu v radikálnych kruhoch Uhorska, so slovanskými národnosťami si poradila manipuláciou a drobnými ústupkami. S maďarskou etnicitou uhorskí Slováci koexistovali stáročia pokojne, hoci boli aj voči Budapešti podprivilegovaní. Keď sa Uhorsko začalo prezentovať ako „Uhrocentrum“, Slováci sa ocitli ohrození jazykovo aj kultúrne, keďže sa zrazu obnažila právna nejednotnosť kultúrneho prostredia Uhorska. U Slovákov vznikol dojem, že vzdialenejšia Viedeň ako hlavný držiteľ moci im dosiaľ ponechala viacej prístupu ku kultúre. Najmä školstvo stredného typu, ktorého učebná osnova zásluhou reformačného humanizmu bola celouhorská, pretrvávala na gymnáziách a evanjelických lýceách až do nových, ešte voľnejších osvietenských reforiem. Všetci študenti týchto národnostne miešaných škôl museli rešpektovať istú toleranciu a súčasne rozličnosť jazykov; oživenie národných jazykov ako brány k rozličnosti kultúr signalizovalo seizmograficky národnostné pohyby celého regiónu. Svoje domáce štúdiá skončil Kollár na bratislavskom lýceu, pri ktorom bola Katedra reči československej, takže základné znalosti cudzích rečí (nemčina, latinčina, maďarčina, francúzština) obohatil vstupom do iných slovanských jazykov. Univerzalistické vzdelanie, ktoré u neho dosiaľ prevládalo, príchodom do Jeny takmer ruptúrne ustúpilo národnému sebauvedomeniu.

Keď r. 1817 prišiel do Jeny, predstavil sa svojim profesorom Friesovi a Ludenovi a rovnako Goethemu ako Slovák z Uhier; ale už na wartburskej slávnosti študentské heslá o zjednotenom Nemecku mu asociovali ozvenu „zjednotené Slovanstvo“. Asimilované Lužice premietli sa v jeho prvých básnických dielach do výrazného konfliktu „Teutonie a Slavie“. Prítom o jeho slovenskosti nemožno pochybovať, aj keď sa svojou koncepciou národovtorných preferencií nenapojil na tendencie a predstaviteľov, ktorí už pred ním a súbežne s ním pripravovali politický nacionalizmus Slovákov, implikujú vo fakte osobitosti reči – tiež mýticky – všetky atribúty národa (Bernolákova škola, J. Hollý). Disparátnosť foriem nacionalizmu, pojem národa zažíval Kollár skúsenostne a reflektoval teoreticky sensu stricto až v Nemecku. Tu vlastne aj

v obrysoch konceptualizoval svoje neskôr napísané diela a svoj národotvorný projekt, „ideu slovanskej vzájomnosti“, ktorým vniesol do dovedy na Slovensku platnej predstavy národa a nacionalizmu celkom iný názor a do ich budúceho vývinu istú dichotómiu. Ako sa to stalo?

6. Vo väčšine vtedajších, ale často i v dnešných chápaniach národa a jeho súvzťažnosti s nacionalizmom sa predpokladá, že národ je jednotka etnicky prirodzene daná alebo vôľou národa ustanovená a že nacionalizmus je ideologický epifenomén, vyjadrujúci túto jeho vôľu, obhajuje a afirmuje jeho suverenitu, jeho jedinečnosť, rozdielnosť od iných a že tak pripravuje a zaisťuje aj jeho štátno-politickú existenciu. Naproti tomu napr. Gellner dokazuje opak toho, že totiž moderné národy nie sú ani prirodzene dané, ani založené na princípe rozhodujúcej vôle a dohovoru, ani na etnicko-kultúrnej zvláštnosti, ale že vznikajú na špecifickom princípe tzv. moderného nacionalizmu.

Ako kultúrny antropológ má Gellner poruke dostatočné dôvody, keď tvrdí, že národy ani národnostné štáty neboli prejavom konečného určenia etnických alebo kultúrnych skupín ([2], 60). V minulosti existovali kultúry vzájomne si blízke a zoskupené, žijúce vedľa seba a prechádzajúce jedna do druhej. A existovali, najmä v neskorších časoch vývinu, aj jednotky politické, pričom sa tieto dva javy obyčajne nezblížovali. Výbojní vládcovia nemali záujem upevňovať svoje ríše na základe kultúrnej podobnosti. Agrárne ríše vznikali tiež z výbojov motivovaných inak ako etnicky (mocenské konflikty, dynastické záujmy, náboženské vojny a i.). Predindustriálny vek národnostnej myšlienke vôbec neprial, kým industriálna epocha národy potrebuje priamo ako výkonné jednotky. Preto sa musia zrodiť, obrodíť (ako vravia ideológovia) a demurgom tohto procesu je nacionalizmus.

Pojem nacionalizmus má podľa mojej mysenky aj u Gellnera niekoľko konotačných vrstiev. Predovšetkým je nacionalizmus **konštitutívnym činiteľom** kryštalizácie národnej jednotky, formovateľom jazyka ako široko priestorového komunikačného systému, zmocnením sa výsledkov staršej vysokej kultúry a jej premenou na štandardizovanú profesionálnu gramotnosť, je aktom prenikajúcim všetky vrstvy národa týmito schopnosťami. Táto fáza nacionalizmu má veľa príbuzného s kultúrnym nacionalizmom. Líši sa od neho svojím už existujúcim mocensko-sociálnym a utilitárnym predpokladom a zázemím, „**nacionalizmom – princípom**“, ktorý pobáda národnostný útvar k tomu, že každá národná jednotka má mať svoje politické zastrešenie a že vládcovia a ovládaní majú byť z tej istej kultúry. Napokon je **nacionalizmus-ideológia**, podieľajúca sa na „image“ národa, vyrábajúca jeho propagovanie. Sem spadajú aj národno-buditeľské teórie, obrany nacionalizmu a jeho kritiky a pod. Gellner v podstate neberie vážne dejiny národných teórií a ideológií. Preto ani nesiahá po analýzach ich názorov, nevidiac v nich kreativnosť, za ktorú by im ľudstvo malo byť vďačné. „Zdá sa, že sme svedkami javu, ktorý vyviera priamo nevyhnutne zo základných zmien v našich spoločenských podmienkach, zo zmien v celkových vzťahoch medzi spoločnosťou, kultúrou a štátom“ ([2], 135) – tak osvetľuje zrod nacionalizmu a jeho prípadné kvalitatívne výskytové varianty Gellner.

V tejto súvislosti sa nedá nepripomenúť, že autor v globálnych deterministických charakteristikách nacionalizmu nedosiahol diferencovanosť výsledkov svojich analýz a opisov jednotlivých zložiek procesov vzniku národov. V konkrétnych procesoch akoby zmeny, pokiaľ ide o presadenie sa a formu nacionalizmu, boli akcelerované alebo retardované aj ľudským činiteľom, schopnosťou transformácie kultúry, mierou a kvalitou (ale aj vytrvalosťou) domáhania sa nacionalistického princípu jednotlivými spoločenskými jednotkami. Fakt, že nacionaliz-

mus je podmienkou života ľudí nášho veku (t.j. formou existencie národov) neznamená, že tento jav možno redukovať iba na podmienky (za ktorých iba môže vzniknúť) a že nemá svoje antropologické ohniská a činitele inkluzíve teórií a ideológií, ktoré ho spolu tvoria, modifikujú, dávajú mu „tvár príťažlivosti, slušnosti, kultúrnosti“, alebo naopak. Ako inak by sa dala vysvetliť „demystifikačná“ mienka samého Gellnera, že nacionalizmus nemožno hodnotiť podľa jeho vlastného ocenenia, v jeho vlastných pojmoch a ako niečo samozrejme... a že musíme byť vďační za to, ak sa dokážeme vytrhnúť z pokušenia dnes tak stupídne rozšíreného, že vládcovia a ovládani by sa nemali kultúrne rozlišovať a že etnická divergencia príslušníkov jedného štátu musí budiť pohoršenie“ ([2], 136-137).

Extempore, ktoré som vyššie uviedla z Gellnerových názorov, používam ako úvod k finálnej otázke: čím sa dá vysvetliť takmer výnimočné postavenie Kollárovej idey slovanskej vzájomnosti v slovenskom národovtvornom procese, ktoré akcelerovalo očividne dve generácie Slovákov? Pritom na rozdiel od politicky cieleného nacionalistického prúdu existujúceho na Slovensku, aj keď v slabej a málo teoreticky fundovanej podobe, nastolil a obhajoval Kollár svoj koncept veľkej slovanskej budúcnosti a epochy čisto abstraktne, bez konkrétnych argumentov aj bez špecifického národnostného katalyzátora vzhľadom na slovenské potreby. Čím teda pôsobil tento ideový útvar?

Od čias utópií a romantizmu patrí takmer pravidelne k fiktívno utopickým modelom premeny ľudského života a dejín to, že sú vnútorne štruktúrované viacvrstvom a viacznačne. Vznikajúc zo záväznosti k celku ľudstva postupujú vnútornou diferenciáciou jednotlivých vrstiev, ktoré ich problémový okruh uzaviera a ktoré sa vzájomne prelinajú. U Kollára sme sledovali od nemeckých skúseností a osvojenia si Herderových filozoficko-dejinných teorém, ale najmä pre Slovanov „osudového“ textu, uverejneného v 4. kapitole XVI. knihy jeho *Mýšlienok k filozofii dejín ľudstva* ([6], 472), ako sa všetky Kollárove diela a úvahy točili okolo idey slovanskej vzájomnosti alebo, inak povedané, okolo kultúrnej integrácie slovanských národov. To však vôbec neznamenalo, že Kollár renonsoval na nižšie roviny, na slovenskú problematiku a na vyššiu väzbu humanisticko-všeľudskú.

Slovensko vôbec vyzdvihuje ako prvopočiatok iskry vzájomnosti. Keďže hovorí rečou kultúry, označuje Slovákov za tých, čo majú v kultúre, v literatúre najmenej plodov. V skutočnosti to bola slabá rezistencia Slovákov voči veľkomaďarským pretenziám a indolencia rakúskeho dvora na ich žiadosti, čo zrodilo najprimárnejšiu vrstvu duchovno-kultúrnej ochrannej funkcie spojenia slovanských národov vzájomnostným zväzkom. Z iného uhla je v stratégii tohto zväzku zahrnuté aj odstránenie dvojprúdovosti slovenského hnutia prostredníctvom idey slovanstva, ktorá bola obom inherentná. Ján Hollý rovnako ako Kollár ospevoval starobylosť slovanských národov a oplakával nepriateľstvo cudzích voči Slovanom ([7], 46, 110).

Ďalšou strategickou vrstvou slovanskej vzájomnosti bola Kollárova extrapolácia záujmov slovenského hnutia na celé Slovanstvo. Píše: „Po mnohých stáročiach začali sa prvý raz považovať roztrúsené slovanské kmene za jeden veľký národ a svoje nárečia za jeden jazyk, prebúdať sa k národnému citeniu a tesnejšie sa primknúť k sebe... Slovanský národ sa usiluje vrátiť k pôvodnej jednote ako na kvet a plod vyvinutá rastlina k svojmu kľíčku a jadrú. ...Spoločného zväzku, ktorý nerozdelia krajiny ani moria a ktorý siaha neviditeľne cez kmene a nárečia, takého zväzku sú Slovania v súčasnosti nielen schopní, ale pre väčšinu z nich je naliehavou potrebou (sic!).“

Stratégia tejto vrstvy vzájomnostnej idey ukazuje, ako Kollár imaginatívne stotožňuje vlastnú predstavu jednoty slovanského národa so subjektívne predstavovaným neviditeľným putom voľného, duchovného, literárno-kultúrneho spojenia, čo transcenduje „kraje“, v ktorých jednotlivé kmene izolované a disociované žijú v cudzote, k pravej, jednotnej vlasti, ktorú „len v srdci nosíme“ a ktorá je nedeliteľná v „každej časti zväzku“ ([3], 47). Ale tým, že Slovania majú podľa Kollára len jednu vlasť, ktorá nemá priestorovo-časovú vymedzenosť, iba kultúrne spojivo a lásku k spoločnému národnému dielu, k slovanskému humanizmu, sa jednak u Kollára opakuje dubleta, realita a mýtus, jednak Kollár realitu skonkrétňuje.

Touto metódou transcendujúcou realitu sa Kollár pokúša o utváranie iného – ak to možno povedať kantovského – historického typu vedomia a života národov, než aké vyplývalo z Herderovej individualizačno-pluralitnej koncepcie „stávania sa“ ľudských dejín. Pri prístupe k dejinám sa podľa Herdera nemá uplatňovať abstraktný, apriórny ideálny cieľ, ktorý by ľudia a národy mali alebo mohli uskutočniť. Historickosť dejinného vývinu vytvára podmienky tak, že každá doba, každý národ, ako aj každá kultúrna hodnota majú iba nimi merateľné hodnoty, neprevoditeľné na nijakú všeobecnú normu. Ľudstvo sa preto napriek všetkým tragickým momentom dejín permanentne humanizuje; humanita ako špecifický etický a kultúrno-duchovný fenomén je vecou vzdelania a zasluhujú sa o ňu osobitne niektoré národy a niektoré kultúrne princípy. Za také národy označil Herder aj slovanské národy.

Kollár je naplnený herderovským názorom v *Slávy dcere*, v apologetických, ale aj idealizujúcich charakteristikách Slovanov, v hyperbolicom projekte nadviazania na starnúce európske dejiny novou slovanskou humanitnou epochou. Chce ňou očistiť a zviditeľniť „národy, ktoré doteraz zaberali viacej miesta na zemi ako v dejinách“, čo s trpkosťou konštatoval sám Herder. No práve na to bolo treba aktivizovať k tvorivej činnosti konkrétne slovanské národy a kmene a substancionalizovať ich na subjekty tejto už nielen medzislovanskej ale nadnárodnej, „čiste ľudskej univerzálnej úlohy“. Ak Kollár použil na prevzatie tejto úlohy termín „homogénnej národnej masy“, zaiste tým nemyslel homogenizačný proces jednotlivých slovanských národov. Naopak, jeho model vzájomnosti je postavený na vyspelých a mravne i rozumove integrovaných národných osobnostiach, ktoré sú natoľko vyspelé, že vedia, že za „všetko, čo vieme, ďakujeme nie sebe, nie našej krajine, ale starému a súčasnému svetu a že tupé neznášateľné vlastenectvo je skôr hriechom proti človečenstvu, ako je voľné občianske zmýšľanie hriechom proti vlasti“ ([3], 128). Kollárovo presvedčenie, že „ľuďmi a národmi sa stávame v pravom zmysle až predstavou ľudského celku, bez ktorej zostávajú ľudia iba deťmi, národy a kmene len barbarmi“, je založené jasne na imperatíve Kantovho všeobecne ľudského človeka ako sebaučujúcej mravnej bytosti, ktorej dôstojnosť je zárukou aj pre všetľudský a svetoobčiansky pokrok národov.

Kollárova národotvorná funkcia je paradoxná. Od prvej zbierky *Veršov*, a najmä po vyjdení *Slávy dcery*, stal sa Kollár u nás najčítanejším básnikom, učiteľom mládeže, dekórom slovanského sveta. Stal sa takmer legendou, hoci štúrovci ho rýchlo detronizovali. Teoretické problémy (slovanstvo, ľudstvo, humanizmus) integrovali aj oni do svojej slovensko-individualizačnej koncepcie a vývinu Slovenska položili demokratické základy. J. Palárik zásluhou Havlíčka, ktorý Kollára kritizoval už v r. 1843 za „slovenskú fantastiku“, prišiel k správne mu názoru, že kultúrou suplovať politiku je hybridné. Jednako idea vzájomnosti žila až po staro-

národnú stranu Vajanského. J. Lajčiak ju zaraďuje popri jazyku a národe za najvýznamnejšiu v slovenskom živote.

Impulz pre nové zamyslenie nad Kollárom vyvolal T. G. Masaryk v *Českej otázke*, keď označil jeho orientáciu na slovanstvo za záchranu Slovákov pred maďarizáciou a Čechov pred Nemcami. V Svetovej revolúcii vznik Československa hodnotí ako malú podobu slovanskej vzájomnosti. Osobitne kriticky pristúpil k dielu Kollára V. Černý v knihe *Zrod a zločiny panslavizmu* [8]. Postmodernistickou uvoľnenosťou vedie líniu panslavizmu od Kollára až k Stalinovi, hoci pripúšťa, že Kollárovo dielo je budované výlučne na západnej literatúre a kultúre s tendenciou protestanta dištancovať sa od Východu a integrovať slovanské národy tam, kam patria, do Európy. Už táto správna charakteristika mala Černého nútiť k presnejšiemu definovaniu vzťahu „panslavizmu“ a „slovanskej vzájomnosti“, ktorá nemala politické ambície a k Rakúsku bola lojálna za predpokladu tolerovania kultúrno-duchovnej (a jazykovej) slobody Slovákov.

LITERATÚRA

- [1] PICHLER, T.: Problém etnickej divergencie vládnucích a ovládaných. Referát na konferencii Genéza nacionalizmu v strednej Európe a J. Kollár. Bratislava 1994.
- [2] GELLNER, E.: Národy a nacionalismus. Praha 1993.
- [3] KOLLÁR, J.: O literárnej vzájomnosti. Bratislava 1954.
- [4] KOLLÁR, J.: Vlastenec. Martin 1952.
- [5] KOLLÁR, J.: Pamäti z mladších rokov života. Bratislava 1972.
- [6] Dejiny filozofického myslenia na Slovensku zv. I. Bratislava 1987.
- [7] Ján Hollý vo výbere a interpretácii V. Turčányho. Bratislava 1976.
- [8] ČERNÝ, V.: Vývin a zločiny panslavizmu. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Praha 1995.